

Γ. Μπαμπινιώτης

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Η αρχαία Μακεδονική και η ψευδώνυμη γλώσσα των Σκοπίων

Γ. Χατζιδάκις

Ν. Π. Ανδριώτης

Μ. Σακελλαρίου

Ι. Καλλέρης

Α. Ι. Θαβώρης

Γ. Ντελόπουλος

Α. Παναγιώτου

Ολκός 1992

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Η αρχαία Μακεδονική και η ψευδώνυμη
γλώσσα των Σκοπίων

Επιστημονική Επιστασία — Εισαγωγή
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ

ΟΛΚΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1992

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ, ΕΙΣΑΓΩΓΗ	XI
Γ.Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ	1
Γ.Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ	63
Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Η ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ	113
Ι. ΚΑΛΛΕΡΗ, ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ	143
Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ, Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥΣ	161
Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	181
Α.Ι. ΘΑΒΩΡΗ, Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΣΗΜΕΡΙΝΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ (ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΛΛΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ)	195
Ν.Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗ, ΤΟ ΟΜΟΣΠΟΝΔΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΩΝ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ	207
Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ, ΨΕΥΔΩΝΥΝΗ ΓΛΩΣΣΑ ΨΕΥΔΕΠΙΓΡΑΦΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	259
Γ. ΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ	265
ΠΡΩΤΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ	275

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εδώ και 150 περίπου χρόνια η επιστημονική —και μη— κοινότητα προσπαθεί να απαντήσει —όχι πάντοτε για λόγους επιστημονικής περιέργειας— στο ερώτημα αν η μακεδονική είναι ελληνική διάλεκτος ή μια γλώσσα ινδοευρωπαϊκή, ανεξάρτητη του ελληνικού κλάδου. Το ότι δεν έχει δοθεί μέχρι σήμερα οριστική (με την έννοια «ευρύτερα αποδεκτή») απάντηση στο θέμα οφείλεται στην πληθώρα των ερωτημάτων, στην ασάφεια, συχνά, των δεδομένων, αλλά και στους εξωεπιστημονικούς παράγοντες, τις πολιτικές και εθνικές διεκδικήσεις των βαλκανικών λαών που διέστρεψαν σε αρκετές περιπτώσεις τα ερωτήματα και ερμήνευσαν κατά το δοκούν τις απαντήσεις.

Τα παλαιότερα γραπτά μνημεία από τη Μακεδονία,¹ επιγραφές και νομίσματα, χρονολογούνται στον πέμπτο αιώνα π.Χ.

Όπως είναι αναμενόμενο, ο όρος Μακεδονία έχει αλλάξει πολλές φορές κατά τη διάρκεια της εξεταζομένης περιόδου, από τον πέμπτο π.Χ. μέχρι τον έβδομο αιώνα μ.Χ. Εδώ συμβατικά αποκαλούμε Μακεδονία την περιοχή από την Πίνδο ως τον Νέστο και από την Τυμφαία και την Πιερία ως το Άργος της Παιονίας στα βόρεια, δηλαδή την περιοχή εντός των ορίων της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας, όρια μέχρι τα οποία εξετεινέτο η Μακεδονία από την εποχή του Φιλίππου του Β' ή του Φιλίππου Ε'. Μέσα στα όρια της ρωμαϊκής επαρχίας βρίσκονται, βεβαίως, περιοχές φυλετικά μη μακεδονικές, προμακεδονικά φύλα ή αποικίες, ευβοϊκές στην πλειονότητά τους, οι οποίες ενσωματώθηκαν στο μακεδονικό βασίλειο επί Φιλίππου Β', και το επιγραφικό υλικό των οποίων ελήφθη εδώ υπόψη από αυτή την εποχή και έπειτα.

Η μακεδονική παρουσιάζει μια πρόσθετη δυσκολία μελέτης, την έλλειψη διαλεκτικών κειμένων. Αν εξαιρέσει κανείς το μοναδικό διαλεκτικό κείμε-

---

1. Όπου βέβαια δεν συμπεριλαμβάνονται οι αποικίες, οι οποίες έχουν γραπτά κείμενα από τον έκτο αιώνα π.Χ.

νο, έναν κατάδεσμο από την Πέλλα των μέσων του τετάρτου αιώνα π.Χ., τα υπόλοιπα, ή δεν είναι ενδεικτικά της διαλεκτικής τους ταυτότητας, ή είναι γραμμένα στην Κοινή. Στην αττική Κοινή είναι γραμμένα και τα επίσημα και τα ιδιωτικά κείμενα της Μακεδονίας, όπου βέβαια μπορούμε να κρίνουμε όταν οι επιγραφές περιέχουν κάτι παραπάνω από το όνομα του νεκρού και το πατρώνυμό του. Αν δεν έχουν βρεθεί μέχρι τις μέρες μας γραπτά μνημεία της μακεδονικής διαλέκτου, αυτό οφείλεται σε ιστορικούς λόγους. Μέχρι τον πέμπτο αιώνα π.Χ. οι Μακεδόνες έζησαν στην περιφέρεια του ελληνισμού και ο νομαδικός τους βίος, οι συνεχείς κατακτήσεις σε συνδυασμό με τη διαρκή τους μετακίνηση για επέκταση ή υπεράσπιση του ζωτικού τους χώρου, δεν δημιούργησαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για χρησιμοποίηση της γραφής και ανάπτυξη γραπτής λογοτεχνικής παράδοσης.² Από τον πέμπτο αιώνα που αρχίζουν οι Μακεδόνες να συμμετέχουν ενεργά στα ελληνικά πράγματα και κυρίως από τον τέταρτο που οι συνθήκες της ζωής και οι πολιτισμικές αξίες και ανάγκες τους δεν διαφέρουν από αυτές του υπολοίπου ελληνισμού, αρχίζουν να γράφουν στο μετευκλείδειο (ιωνικό-αττικό) αλφάβητο³ την αττική Κοινή, τη διάλεκτο με το μεγαλύτερο κύρος, λόγω της γραπτής—λογοτεχνικής και μη—παράδοσής της, καθώς και τη μεγαλύτερη εξάπλωση για τους γνωστούς ιστορικούς λόγους.⁴ Το φαινόμενο της τεράστιας επιρ-

2. Πρβ. το απόσπασμα του λόγου του Αλεξάνδρου στην Ώπι: «Καὶ πρῶτα γε ἀπὸ Φιλίππου τοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ εἰκὸς τοῦ λόγου ἄρξομαι. Φίλιππος γὰρ παραλαβὼν ὑμᾶς πλάνητας καὶ ἀπόρους, ἐν διφθέραις τοὺς πολλοὺς νέμοντας ἀνὰ τὰ ὄρη πρόβατα ὀλίγα καὶ ὑπὲρ τούτων κακῶς μαχομένους, Ἰλλυριοῖς τε καὶ Τριβαλλοῖς καὶ τοῖς ὁμόροις Θραξί, χλαμύδας μὲν ὑμῖν ἀντὶ τῶν διφθερῶν φορεῖν ἔδωκε, κατήγαγε δὲ ἐκ τῶν ὀρῶν ἐς τὰ πεδία, ἀξιωμαχοὺς καταστήσας τοῖς προσχώροις τῶν βαρβάρων, ὥς μὴ χωρίων ἔτι ὀχυρότητι πιστεύοντας μᾶλλον ἢ τῇ οἰκείᾳ ἀρετῇ σφῆζεσθαι· πόλεων τε οἰκήτορας ἀπέφηνε καὶ νόμοις καὶ ἔθεσι χρηστοῖς ἐκόσμησεν». Ακόμα κι αν υποθέσουμε ηθελημένη δραματοποίηση και υπερβολή εκ μέρους του Αλεξάνδρου, αποκλείεται να ήταν η εικόνα που δίνει πολύ απομακρυσμένη από την πραγματικότητα.

3. Για τα αλφάβητα που χρησιμοποιούνται στα μακεδονικά νομίσματα του πέμπτου αιώνα βλ. Cl. Brixhe & A. Panayotou, «L'atticisme de la Macédoine : l'une des sources de la Koine», *Verbum* 11, 1988, 248. Υπάρχει βεβαίως και το ενεπίγραφο απότμημα χείλους πίθου με γραμμική γραφή, τα συλλαβογράμματα της οποίας μοιάζουν περισσότερο με αυτά της κυπρομινωικής Α' από την Αιανή (ΝΔ Μακεδονία): βλ. A. Panayotou, «An Inscribed Pithos Fragment from Aiane (W. Macedonia)», *Kadmos* 25.2, 97-101. Αν ο πίθος είναι κατασκευασμένος εκεί που βρέθηκε, όπως φαίνεται από τη χημική ανάλυση του πηλού, τότε η χάραξη έγινε επί τόπου από/για ανθρώπους στους οποίους αυτή η γραφή θα ήταν οικεία.

4. Ας συγκρίνουμε τις ανάλογες περιπτώσεις της εποχής μας: Τι συμβαίνει κάθε φορά που μια γλώσσα με ευρεία διάδοση, η αγγλική ή η γαλλική για παράδειγμα, βρίσκεται σε ανταγωνισμό με γλώσσες με προφορική μόνο παράδοση, και όπου η γραφή, όπου υπάρχει, περιορίζεται σε πολύ στενό κύκλο (συνήα αυτόν της εξουσίας, ή αυτόν που έχει σχέση με τη θρησκεία); Ασφαλώς, μόνο η κυρίαρχη γλώσσα θα χρησιμοποιηθεί στον γραπτό λόγο, ενώ η ντόπια θα περιορισθεί στο σπίτι, ή στον οικογενειακό/φυλετικό περίγυρο. Συχνά γίνεται η παρανόηση στους επιστημονικούς κύκλους ότι γραπτή γλώσσα και προφορική ταυτίζονται και ότι

ροής της αττικής σε βάρος των υπολοίπων ελληνικών διαλέκτων δεν περιορίζεται βέβαια στη Μακεδονία.⁵ Όπως είπαμε παραπάνω, ήδη από τον τέταρτο αιώνα η Κοινή από γραπτή μόνο έκφραση στην αρχή, κατακτά σταδιακά και τον προφορικό λόγο, φαίνεται δε ότι δεν επεβίωσε στους μεταχριστιανικούς αιώνες. Μόνο η ανάμνησή της θα διαιωνίζεται μέσω των αρχαίων και βυζαντινών πηγών και, στις επιγραφές, μέσω της ονομαστικής, τομέα παρά ταύτα εξωγλωσσικού και συγχρονικά εκτός γραμματικής (με την έννοια ότι τα κύρια ονόματα βρίθουν αρχαϊσμών ή ακολουθούν ξένες προς τη γλωσσική κοινότητα μόδες),⁶ και αυτό μέχρι περίπου τον τέταρτο αιώνα μ.Χ. Ο Χριστιανισμός που εξαπλώνεται αρκετά νωρίς στη Μακεδονία, με τη μαζική εισαγωγή καινοφανών ονομάτων θα σβήσει και αυτή την τοπική ιδιομορφία.⁷

Η σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα χρησιμοποίηση της Κοινής στον γραπτό λόγο έκανε πολλούς ερευνητές να πιστέψουν σε ένα όψιμο και πάντως εξελληνισμό των Μακεδόνων. Όμως, το γεγονός ότι οι Μακεδόνες έγραψαν από την αρχή στην αττική Κοινή και όχι στη διάλεκτό τους, δεν αποδεικνύει τίποτα για την εθνική τους ταυτότητα. Μόνο με συνδυασμό πολλαπλών ενδείξεων μπορούμε να απαντήσουμε στο ερώτημα αν οι Μακεδόνες ήταν ελληνικό φύλο ή όχι και κατά συνέπεια αν η μακεδονική ήταν διάλεκτος της ελληνικής ή γλώσσα ανεξάρτητη:

— Η **ανθρωπωνυμία** θα μπορούσε να αποτελέσει, όπως είπαμε παραπάνω, μια ένδειξη, αλλά όχι απόδειξη, φυλετικής καταγωγής. Ας σκεφτούμε τι απόδειξη για την εθνική ταυτότητα των φορέων τους αποτελούν κατά την αυτοκρατορική εποχή ονόματα όπως Αύρηλία, Ρούφος, Πρεμιγένης, και τα

η πρώτη είναι η έκφραση της εθνικής ταυτότητας ενός συνόλου. Η γραπτή γλώσσα είναι ένα πράγμα και η φυλετική συγγένεια ένα άλλο. Θα ήταν εντελώς ανόητο να προσπαθήσουμε να αποδείξουμε ότι οι ιθαγενείς της Αυστραλίας, για παράδειγμα, ήταν ανέκαθεν αγγλόφωνοι (και κατά συνέπεια αμιγείς ινδοευρωπαίοι!) επειδή, τουλάχιστον μέχρι πρό τινος, τα γραπτά τους κείμενα ήταν στα αγγλικά...

5. Για τη λεσβιακή βλ. R. Hodot, *Le dialecte éolien d'Asie* (1990), 19-20 όπου φαίνεται πως η Κοινή εμφανίζεται στις επιγραφές της περιοχής από τον τέταρτο αιώνα π.Χ., παρά τη λογοτεχνική παράδοση της περιοχής. Στη Χαλκιδική, τα ιωνικά κείμενα του α' ημίσεος του τέταρτου αιώνα είναι πλήρη ιωνισμών, ενώ ήδη πριν από τα τέλη του ίδιου αιώνα δεν έχουμε πλέον κανένα δείγμα διαλεκτικού κειμένου, ιωνικού ή άλλου: βλ. A. Panayotou, «Des dialectes à la koiné : l'exemple de la Chalcidique», *Ποικίλα* (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 10) 1990, 191-228. Στην Κρήτη, η Κοινή θα πρέπει να ήταν ήδη από τον τρίτο αι. π.Χ. ο συνήθης τρόπος επικοινωνίας: βλ. M. Bile & Cl. Brixhe, «Le dialecte crétois. Unité ou diversité?», *Sur la Crète antique. Histoire, écritures, langues*, Nancy 1989 (1991), 85-138, κυρίως σ. 126-127.

6. Βλ. G. Granger, «A quoi servent les noms propres?», *Le nom propre* (Langages 66, Ιούλιος 1982). Cl. Brixhe & A. Panayotou, *Verbum* 11, 1988, 241 με τη σημ. 24 στη σ. 258.

7. Αυτή η παρατήρηση αναφέρεται βέβαια στον γραπτό λόγο. Τίποτα δεν αποκλείει τη διαιώνιση διαλεκτικών στοιχείων μέσω του προφορικού λόγου, τα οποία εμφανίζονται ως αρχαϊσμοί στο λεξιλόγιο των νεοελληνικών διαλέκτων της περιοχής ή ως παλαιά δάνεια σε άλλες βαλκανικές γλώσσες.

Τζένη, Άννυ, Μαίρη της μεταπολεμικής Ελλάδας. Με τις επιφυλάξεις αυτές ας κρίνουμε τα συμπεράσματα που εξάγουν (ή στην καλύτερη περίπτωση την αμηχανία που νιώθουν) ακόμα και γνωστοί επιστήμονες, μπροστά σε μεμονωμένα ονόματα ατόμων στις επιγραφές της Μακεδονίας ή ιστορικών προσώπων που αναφέρονται από τις ιστορικές πηγές ότι έχουν κάποια σχέση με τους Μακεδόνες (συνήθως στον στρατό του Αλεξάνδρου). Ένα, δύο ή και δέκα ονόματα με μη ασφαλή ετυμολογία και ελληνικές αντιστοιχίες, μέσα σε εκατοντάδες ελληνικών, αποτελούν απόδειξη μη ελληνικής ταυτότητας των Μακεδόνων; Είναι λογικό να αποκλείσουμε την πιθανότητα ότι μη Μακεδόνες εγκαταστάθηκαν ή παρέμειναν στη Μακεδονία και αφομοιώθηκαν από τους Μακεδόνες, χωρίς να έχουν προβλήματα εξαιτίας του ονόματός τους, το οποίο, βέβαια, διетήρησαν;

— Οι γλώσσες, δηλαδή οι όροι των επί μέρους διαλέκτων που διασώθηκαν από τους λεξικογράφους αποτελούν άλλη μια ένδειξη, θα λέγαμε με αρκετό βάρος, για τον προσδιορισμό του χαρακτήρα της διαλέκτου. Πώς όμως μπορεί κανείς να αποκλείσει την παρουσία δανείων από γλώσσες του προμακεδονικού υποστρώματος ή γειτονικών γλωσσών/διαλέκτων για μερικές από αυτές;

— Η μελέτη της γλώσσας των επιγραφών, στη συγκεκριμένη περίπτωση της Κοινής της Μακεδονίας. Τα επιγραφικά κείμενα της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας αποτελούν ένα όχι αμελητέο σύνολο που πλησιάζει τις 6.000 δημοσιευμένες ή γνωστές επιγραφές (και αποτμήματα επιγραφών), ελληνικές, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, και λατινικές, που εκτείνονται χρονικά από τον πέμπτο αι. π.Χ. μέχρι τον έβδομο μ.Χ.⁸

Η γενική εντύπωση που αποκομίζει κανείς από τη μελέτη της γλώσσας των επιγραφών της Μακεδονίας είναι η συντηρητικότητα στη γραφή που αφήνει σχετικά λιγότερα γραμματικά και συντακτικά λάθη σε σύγκριση με άλλες περιοχές, τη Μικρά Ασία ή την Αίγυπτο, για παράδειγμα. Επειδή δεν έχουμε λόγους να πιστεύουμε ότι η διαφορά οφείλεται σε πιο έντονη σχολική δραστηριότητα στη Μακεδονία και κατά συνέπεια σε μικρότερη επίδραση στοιχείων του προφορικού λόγου στον γραπτό, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η συντηρητικότητα αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι οι Μακεδόνες ήταν ελληνικό φύλο και ότι, κατά συνέπεια, η μακεδονική ήταν ελληνική διάλεκτος· όταν ένας λαός εξελληνίζεται αργά, είναι λογικό να παρουσιάζει ανα-

8. Για να σχηματίσουμε μια συγκριτική εικόνα, η Θεσσαλία είχε, με στοιχεία του 1986, περί τις 5.000 επιγραφές: βλ. Br. Helly, «Inscriptions de Thessalie: état du corpus», *Verbum* 10, 1987, 69. Για την Κυρηναϊκή οι μετρήσεις ανέβαζαν την ίδια χρονιά το σύνολο των ελληνικών επιγραφών μέχρι και τον 6ο αι. μ.Χ. στις 1.200: C. Dobias-Lalou, «Dialecte et koiné dans les inscriptions de Cyrénaïque», *Verbum* 10, 1987, 35.

σφάλεια στη γλωσσική του έκφραση, και, στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, επιφανειακή ελληνομάθεια που εκδηλώνεται με τη χρήση αρκετών δανείων, με γραμματικά λάθη (όχι απλώς ορθογραφικά) και, κυρίως, συντακτικά: όσο και αν η σχολική εκπαίδευση είναι περιορισμένη, το γλωσσικό αίσημα επιδρά διορθωτικά στη γραφή. Φαίνεται ότι στη Μακεδονία αυτός είναι ένας από τους λόγους που έχουμε, συγκριτικά πάντα, «προσεγμένα» κείμενα.

Τελειώνοντας, ας συνοψίσουμε τα γλωσσικά χαρακτηριστικά των επιγραφών της Μακεδονίας:

Είπαμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου ότι το μοναδικό, διαλεκτικά χαρακτηρισμένο κείμενο της Μακεδονίας είναι ένας κατάδεσμος από την Πέλλα, περίπου των μέσων του τέταρτου αι. π.Χ. Το κείμενο είναι αδημοσίευτο· τα στοιχεία που διαθέτω οφείλονται στον κόν Εμμ. Βουτυρά ο οποίος πρόκειται να το εκδώσει σύντομα.⁹ Τον ευχαριστώ θερμά και από αυτή τη θέση. Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν τη στενή σχέση της γλώσσας του κειμένου με τις βορειοδυτικές διαλέκτους. Το πρόβλημα είναι ότι το εν λόγω κείμενο είναι μοναδικό· δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν η συντάκτρια του κειμένου είναι Μακεδόνισσα ή Ηπειρώτισσα, για παράδειγμα, εγκατεστημένη στην Πέλλα. Ως εκ τούτου, τα συμπεράσματά μας πρέπει να εκφράζονται με πολλές επιφυλάξεις μέχρις ότου βρεθεί και δεύτερο διαλεκτικό κείμενο.

Οι υπόλοιπες επιγραφές, τουλάχιστον όπου μπορούμε να κρίνουμε, είναι γραμμένες, όπως είπαμε ήδη, στην Κοινή. Η αττική Κοινή στη Μακεδονία, όπως και στις άλλες περιοχές που εξαπλώθηκε κατά περίπτωση, χρωματίστηκε από την τοπική διάλεκτο. Αυτή η τελευταία είχε διατηρήσει το */a :/ και έτσι σε ορισμένες περιπτώσεις διαταράσσει την αττική κατανομή στις κατάληξεις -α(ς) και -η(ς) των πρωτοκλίτων, αλλά μόνο στην ανθρωπωνυμία. Τα προσηγορικά ονόματα ακολουθούν την κατανομή της Κοινής.¹⁰

Η μακεδονική θα κληροδοτήσει στην Κοινή (ή τουλάχιστον θα αποτελέσει ένα από τα κέντρα από όπου θα εξαπλωθεί) τη γενική ενικού σε -α των αρσενικών σε -ας (τύπου Νικίας/Νικία).

Σε μεταγενέστερα κείμενα, του 2ου-3ου αι. μ.Χ., απαντά ήδη το χαρακτηριστικότερο φαινόμενο των βορείων ελληνικών ιδιωμάτων, η στένωση των λεγομένων μέσων φωνηέντων /e/ και /o/ σε /i/ και /u/ αντίστοιχα, ή η συγκοπή τους (ύστατο στάδιο στενώσεως), σε άτονη συλλαβή. Και αυτό αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά της Κοινής της Μακεδονίας: δίσουμον (= δίσωμον), Βερνίκα (< Βερενίκη).

Από τη στιγμή που μια γλωσσική μορφή επικρατεί σε μια περιοχή εξε-

9. Στον συλλογικό τόμο *Studies in Greek and Roman Religion* (εκδ. D. Jordan).

10. Βλ. Cl. Brixhe & A. Panayotou, *Verbum* 11, 1988, 255.

λίσσεται αυτόνομα μέσα στα πλαίσια και τις συντεταγμένες του δεδομένου γεωγραφικού χώρου. Έτσι, η Κοινή στη Μακεδονία, παρά τον συντηρητισμό ή τον εθνικό της χρωματισμό, ακολουθεί παράλληλους δρόμους με την Κοινή άλλων περιοχών, όχι όμως πάντοτε την ίδια χρονική στιγμή με αυτές. Όπως και να έχει το πράγμα, μέσω των στοιχείων των επιγραφών της Μακεδονίας παρακολουθούμε όλες τις μεταλλαγές που χαρακτηρίζουν την ελληνική γλώσσα στο σύνολό της, αλλά και τα βόρεια ελληνικά ιδιώματα ειδικότερα.

ΟΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

Οι αρχαίες πηγές σπάνια μιλούν για τη Μακεδονική. Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στο γεγονός ότι από τον τέταρτο αιώνα π.Χ. που πληθαίνουν οι αναφορές των αρχαίων συγγραφέων για τους Μακεδόνες, η επικοινωνία, ακόμα και μεταξύ τους, γινόταν στην Κοινή δημοσία, ενώ η μακεδονική διάλεκτος έχανε συνέχεια έδαφος και περιοριζόταν στη συνομιλία μέσα στην οικογένεια ή τον στενό φιλικό/φυλετικό κύκλο. Πάντως, οι τελευταίες χρονολογημένες μαρτυρίες γι' αυτή ανάγονται στον πρώτο αιώνα π.Χ.

Είναι πιθανό, αλλά όχι βέβαιο, ότι η αρχαιότερη μαρτυρία για τη μακεδονική χρονολογείται στα τέλη του πέμπτου αιώνα: ο Αθηναίος κωμικός ποιητής Στράτις παρουσίασε γύρω στα 400 π.Χ. την κωμωδία «Μακεδόνες» ή «Παυσανίας», από την οποία σώζεται το απόσπασμα που ακολουθεί: «Οἱ Ἀττικοὶ δ' ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν σφύραιναν καλοῦσι κέστραν, σπανίως δὲ τῷ τῆς σφυραίνης ὀνόματι ἐχρήσαντο. Στράτις γοῦν ἐν “Μακεδόσιν” ἐρομένου τινὸς Ἀττικοῦ ὥς ἀγνοοῦντος τὸ ὄνομα καὶ λέγοντος·

ΑΘΗΝΑΙΟΣ ἢ σφύραινα δ' ἐστὶ τίς;

φησὶν ὁ ἕτερος·

ΞΕΝΟΣ κέστραν μὲν ὕμμες¹¹ Ὠττικοὶ κικλήσκετε» (= Αθηναίου, Δειπν. VII. 323 b). Είναι πιθανό ότι ο συνομιλητής του Αθηναίου είναι Μακεδόνας, αλλά οπωσδήποτε αυτό δεν διευκρινίζεται στο απόσπασμα. Αν αυτός που μιλά είναι πράγματι Μακεδόνας, κερδίζουμε όχι μόνο ένα λεξιλογικό όρο της Μακεδονικής (σφύραινα, ονομασία ψαριού), αλλά κυρίως, ένα γραμματικό τύπο, του πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας του β' προσ. ὕμμες/ὕμμες, πρβ. αιολ. ὕμμες.

11. Γραφή ὕμμες σε ορισμένα χειρόγραφα.

Ο Στράττις στην ίδια κωμωδία αναφέρει το θηλυκό του εθνικού Μακεδών: *Μακεδόνισαν· τὴν γυναῖκα*. Στράττις «Μακεδόσιν».

Οι αναφορές που ακολουθούν είναι της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Από αυτές σχηματίζει κανείς την εντύπωση ότι η μακεδονική διάλεκτος έχει ήδη χάσει τον ρόλο της ως οργάνου ευρείας επικοινωνίας. Στη διάλεκτο εκφράζεται κανείς πια σε ώρες θυμού ή μεγάλης συγκίνησης και μόνο μεταξύ Μακεδόνων. Ο Πλούταρχος (*Ἀλέξανδρος*, 51.5-6) διηγείται τη σκηνή όπου ο Αλέξανδρος διαπληκτίζεται με τον Κλείτο: «(...) οὐκέτι φέρων τὴν ὀργὴν Ἀλέξανδρος μῆλων παρακειμένων ἐνὶ βαλὼν ἔπαισεν αὐτὸν καὶ τὸ ἐγχειρίδιον ἐζήτει. Τῶν δὲ σωματοφυλάκων ἑνός, Ἀριστοφάνους, φθάσαντος ὑφελέσθαι, καὶ τῶν ἄλλων περιεχόντων καὶ δεομένων, ἀναπηδήσας ἀνεβόα Μακεδονιστὶ καλῶν τοὺς ὑπασπιστὰς (τοῦτο δ' ἦν σύμβολον θορύβου μεγάλου) καὶ τὸν σαλπικτὴν ἐκέλευσε σημαίνειν, καὶ πύξ ἔπαισεν ὥς διατρίβοντα καὶ μὴ βουλόμενον».

Ο Ψευδοκαλλισθένης (III 32) περιγράφει τις τελευταίες ώρες του Αλεξάνδρου· μπροστά στον άρρωστο βασιλιά παρελαύνουν οι Μακεδόνες για να τον χαιρετίσουν για τελευταία φορά και τον προσφωνούν με συγκίνηση: «Ἐπ' ἀγαθῷ μέν, Ἀλέξανδρε βασιλεῦ, Φίλιππος ὁ πατήρ σου ἤρξεν, ἐπ' ἀγαθῷ δὲ καὶ σύ, βασιλεῦ· σὺ μὲν προσλαμβάνεις ἡμᾶς»· και σύμφωνα με άλλο χειρόγραφο: «(...) ἐπ' ἀγαθῷ δὲ καὶ σύ· μεταβαλὼν τὴν φω[νὴν], Μακεδονιστὶ εἶπεν δακρύων, σὺ ἡμᾶς εἰ ἀπολείψης, ἀπολοῦμεν Μακεδονίαν· σοῦ δὲ τελευτῶντος καλὸν καὶ τοὺς Μακεδόνας συναποθανεῖν σοι τῷ ποιήσαντι Μακεδονίαν ἀξίαν τῆς Διός».

Ένα χωρίο του Κοῖντου Κουρτίου (*Hist. Alex. Magni Maced.*, VI, 11.4), που αφηγείται ένα άλλο γεγονός της βασιλείας του Αλεξάνδρου, θεωρήθηκε ως ένδειξη ότι η μακεδονική δεν ήταν ελληνική διάλεκτος, αλλά μια διαφορετική γλώσσα: ο στρατηγός Φιλώτας κατηγορείται από έναν από τους συμπατριώτες του ότι δεν ντρέπεται «*Macedo natus, homines linguae suae per interpretem audire*». Δηλαδή, σύμφωνα με το χωρίο αυτό ο Φιλώτας είχε ανάγκη διερμηνέων για να καταλάβει τη μητρική του γλώσσα. Αλλά, περιέργως, το χωρίο αυτό έρχεται σε αντίφαση με ένα άλλο του ίδιου συγγραφέα (VI. 9.34-36) κατά την περιγραφή της ίδιας δίκης. Ο Αλέξανδρος ρωτά αν ο Φιλώτας θα μιλήσει στη γλώσσα των πατέρων τους: «*Macedones (...) de te iudicaturi sunt; quero an patrio sermone sis apud eos usus*» και λαμβάνει την απάντηση «*Praeter Macedonas (...) plerique adsunt, quos facilius quae dicam percepturos arbitror, si eadem lingua fuero usus qua tu egisti, non ob aliud, credo quam ut oratio tua intellegi posset a pluribus*». Η εξήγηση αυτή προκάλεσε τις οργισμένες παρατηρήσεις του Αλεξάνδρου ότι ο Φιλώτας απαξιοί να μιλήσει στη διάλεκτο των πατέρων: «*Ecquid videtis adeo etiam sermonis patrii Philotan taedere? Solus quippe fastidit eum discere. Sed dicat*

sane utcumque ei cordi est, dum memineritis aequè illum a nostro more quam sermone abhorrere. Όπως έχει συχνά παρατηρηθεί, αυτό το απόσπασμα δεν μπορεί να ερμηνευθεί παρά μόνο αν υποθέσουμε ότι η μακεδονική ήταν μια ελληνική διάλεκτος, πιο δύσκολα αντιληπτή από την Κοινή. Εδώ ο Φιλώτας, αντίθετα απ' ό,τι κατηγορείται στο πρώτο χωρίο, φέρεται ότι μπορεί να εκφρασθεί στη μακεδονική, αλλά προτιμά να μιλά στην Κοινή για να γίνει ευκολότερα κατανοητός (*facilius*), μια και άλλοι εκτός των Μακεδόνων ήταν παρόντες (*a pluribus*). Μένει κανείς με την εντύπωση ότι δεν είχε ανάγκη διερμηνέων, αλλιώς η πρόκληση του Αλεξάνδρου δεν θα είχε νόημα. Όπως και να έχει το πράγμα, τα δύο προαναφερθέντα χωρία του Κοϊντου Κουρτίου βρίσκονται σε αντίθεση μεταξύ τους και οι εκφράσεις του τύπου «Οι Μακεδόνες, σύμφωνα με τον Κόιντο Κούρτιο, είχαν ανάγκη διερμηνέων για να επικοινωνήσουν με τους Έλληνες» δεν είναι παρά ένα αβασάνιστο, και οπωσδήποτε προβληματικό, συμπέρασμα.

Ανάλογο πρόβλημα παρουσιάζεται σε ένα ανώνυμο απόσπασμα (Bartolletti, *P.S.I.* 12, 1955, αρ. 1284, στ. 11-23), το οποίο αναφέρεται στη μάχη του 321 π.Χ. μεταξύ του Ευμένη, συμμάχου του Περδίκκα, από τη μια, και του Κρατερού και του Νεοπτολέμου από την άλλη: «*Ευμένης δέ, ὡς τήν τε ζύγκλησιν τοῦ συνασπισμοῦ τῶν Μακεδόνων πυκνήν κατεῖδεν καὶ αὐτοὺς ταῖς γνώμα[ις] ἐς τὸ ἐπὶ πᾶν κινδυνεύειν ἐρωμένους, πέμπει αὐθις Ξεννίαν, ἄνδρα μακεδονίζοντα τῇ φ[ω]νῇ φράσαι κελεύσας (...)*». Ο Ευμένης δεν ήταν Μακεδόνας, δεν μπορούσε κατά συνέπεια να εκφρασθεί, ικανοποιητικά τουλάχιστον, στη μακεδονική. Όπως, όμως, σωστά τονίζει ο Καλλέρης,¹² «η χρήση της μακεδονικής ήταν σκόπιμη για να κερδίσει την εμπιστοσύνη των Μακεδόνων που δίσταζαν περί του πρακτέου».¹³

Η μαρτυρία που ακολουθεί αναφέρεται ακόμα στην εποχή του αγώνα για τη διαδοχή του Αλεξάνδρου, περί το 317 π.Χ. Πρόκειται για μια ακόμα περίπτωση χρήσης της μακεδονικής σε περιπτώσεις συγκίνησης. Κατά τον Πλούταρχο (*Ευμένης*, 14.11) ο Ευμένης, άρρωστος, περνά μπροστά από τους Μακεδόνες στρατιώτες του στρατοπέδου του: «*Οἱ δ' ὡς εἶδον, εὐθὺς ἀσπασάμενοι Μακεδονιστὶ τῇ φωνῇ τὰς τ' ἀσπίδας ἀνείλοντο καὶ ταῖς σαρίσαις ἐπιδουπήσαντες ἀνηλάλαξαν, προκαλούμενοι τοὺς πολεμίους, ὡς τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῖς παρόντος*».

Η Μακεδονική λοιπόν, ήδη από την εποχή του Αλεξάνδρου είναι «η

12. J.N. Kallérís, *Les anciens Macédoniens. Etude linguistique et historique*, II (1976), 487.

13. Πρβ. τη στάση του Π. Λικινίου Κράσσου ο οποίος απαντούσε στους Έλληνες όχι μόνο στη γλώσσα τους, αλλά και στη διάλεκτο του καθενός: βλ. M. Dubuisson, «La place du grec dans la société romaine : à propos d'un ouvrage récent», *RBPh* 63, 1985, 113.

γλώσσα της καρδιάς»: οι Μακεδόνες, μακριά από την πατρίδα και καθημερινά σε πολύγλωσσο περιβάλλον, εκφράζονται στην Κοινή, τη μόνη προφανώς διάλεκτο στην οποία λίγο ως πολύ όλοι θα μπορούσαν να επικοινωνήσουν.

Ο Πλούταρχος και πάλι (Ἀντώνιος, 27.5) αναφέρει σχετικά με την Κλεοπάτρα (την Ζ') ότι «Πολλῶν δὲ λέγεται καὶ ἄλλων ἐκμαθεῖν γλώττας, τῶν πρὸ αὐτῆς βασιλέων οὐδὲ τὴν Αἰγυπτίαν ἀνασχομένων παραλαβεῖν διάλεκτον, ἐνίων δὲ καὶ τὸ μακεδονίζειν ἐκλιπόντων». Η μαρτυρία αυτή αποτελεί *terminus ante quem* για την —περιορισμένη φαίνεται— χρήση της Μακεδονικής στην πτολεμαϊκή αυλή από τους ίδιους τους Πτολεμαίους κατά τον πρώτο αιώνα π.Χ.

Σε συμφραζόμενα του 200 π.Χ. αναφέρεται η φράση του Τίτου Λιβίου (XXXI, 29, 15) *Aetolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguae homines* (...) και η οποία λογικά θα πρέπει να ερμηνευθεί ως μαρτυρία για τη συγγένεια των τριών διαλέκτων.

Οι υπόλοιπες μαρτυρίες δεν μπορούν να τοποθετηθούν μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά συμφραζόμενα και επομένως να χρονολογηθούν επακριβώς.

Το απόσπασμα του Στράβωνος (VII.7.8) που ακολουθεί θα μπορούσε ενδεχομένως, λόγω της χρησιμοποίησης του όρου «Ἐλευθέρα», να αναφέρεται στο πρώτο ήμισυ του δευτέρου αιώνα π.Χ.: «Καὶ δὴ καὶ τὰ περὶ Λύγκον καὶ Πελαγονίαν καὶ Ὀρεστιάδα καὶ Ἑλίμειαν τὴν Ἄνω Μακεδονίαν ἐκάλουν, οἱ δ' ὅστερον καὶ Ἐλευθέραν· ἔνιοι δὲ καὶ σύμπασαν τὴν μέχρι Κορκύρας Μακεδονίαν προσαγορεύουσιν, αἰτιολογοῦντες ἅμα, ὅτι καὶ κουρᾶ καὶ διαλέκτω καὶ χλαμύδι καὶ ἄλλοις τοιούτοις χρῶνται παραπλησίως· ἔνιοι δὲ καὶ δίγλωττοι εἰσίν». Το τελευταίο, όπως και το προτελευταίο χωρίο, είναι ενδεικτικά της διαλεκτικής συγγένειας της μακεδονικής με τις βορειοδυτικές διαλέκτους. Στο χωρίο που συζητάμε, η έννοια του «δίγλωττου» θα πρέπει να ερμηνευθεί, όπως έχει ήδη σωστά τονισθεί από τον Dubuisson,¹⁴ όχι ως «διγλωσσία» ιλλυρομακεδονική —όπως υποστηρίχθηκε από άλλους ερευνητές— αλλά ως «διγλωσσία» ηπειρωτικομακεδονική, η οποία ενισχύει βέβαια την άποψη της στενής σχέσης ανάμεσα στις δύο διαλέκτους. Όπως και στις μέρες μας, όταν μιλάμε για παράδειγμα για «δίγλωσσους Ποντίους» δεν εννοούμε απαραίτητα ότι μιλούν την ελληνική και τη ρωσική, αλλά την κοινή νεοελληνική και την ποντιακή.

Εκτός από αυτές τις γενικότερες μαρτυρίες για τη γλώσσα των Μακεδόνων διαθέτουμε και πιο συγκεκριμένες, για φωνητικά ή μορφολογικά χαρακτηριστικά της Μακεδονικής.

14. «Recherches sur la terminologie antique du bilinguisme», *RPh* 57.2, 1983, 212.

Σε ένα από τα «περί συντάξεως» συγγράμματα του Απολλωνίου, του επιλεγόμενου Δυσκόλου, ο οποίος ήκμασε περί τα μέσα του δευτέρου αιώνα μ.Χ., υποστηρίζεται ότι στο ομηρικό έπος «ή κλητική άντ' εϋθειών παραλαμβάνεται κατά μακεδονικόν έθος ή θεσσαλικόν, ώς οί πρό ήμῶν έπιστώσαντο, αὐτάρ ὁ αὐτε Θυέστ' Ἀγαμέμνονι». Φαίνεται ότι η άποψη αυτή τύχαινε γενικότερης αποδοχής, διότι επαναλαμβάνεται και από τον Ευστάθιο, ο οποίος παραπέμπει με τη σειρά του στον Ευδαίμονα Πηλουσιώτη, γραμματικό του τέταρτου αιώνα μ.Χ., ο οποίος είχε παραβάλει τους ομηρικούς με τους μακεδονικούς τύπους: «ὁ τοξότα, ὁ ίππηλάτα καὶ τὰς ὁμοίας, Εὐδαίμων ὁ Πηλουσιώτης Μακεδόνων γλώσσης εἶναι λέγει». Σύμφωνα με τις μαρτυρίες αυτές επομένως, η Μακεδονική, στη διαλεκτική της φάση ασφαλώς, είχε άσιγμες ονομαστικές στα λεγόμενα πρωτόκλιτα αρσενικά. Πέρα από την αξία της μαρτυρίας αυτής από καθαρά γραμματική άποψη, θα πρέπει να επισημάνουμε και το βάρος της ως ενδείξεως για το αν η Μακεδονική ήταν ελληνική διάλεκτος ή όχι. Όπως έχει ήδη τονισθεί,¹⁵ οι αρχαίοι και οι βυζαντινοί γραμματικοί δεν συνέκριναν ποτέ στοιχεία των ομηρικών επών με χαρακτηριστικά μιας βαρβαρικής γλώσσας. Προφανώς θεωρούσαν τη Μακεδονική ως αρχαϊκή διάλεκτο και ως τέτοια μπορούσε να δια φωτίσει μερικά δύσκολα ή ακατάληπτα σημεία της επικής γλώσσας.

Οι μαρτυρίες που ακολουθούν αναφέρονται στο πολυσυζητημένο χαρακτηριστικό, το οποίο από πολλούς θεωρήθηκε ως η απόδειξη ότι η Μακεδονική δεν είναι ελληνική διάλεκτος.

Κατά τον Πλούταρχο (Έλληνικά Αίτια, 9) οι Μακεδόνες στη θέση του γραφήματος Φ των άλλων διαλέκτων, πλην της δελφικής, χρησιμοποιούν Β: «Τίς ὁ παρὰ Δελφοῖς ὀσιωτὴρ καὶ διὰ τί Βύσιον ἓνα τῶν μηνῶν καλοῦσιν; (...) Ὁ δὲ Βύσιος μὴν, ὥς μὲν οἱ πολλοὶ νομίζουσι, Φύσιός ἐστιν· ἔαρος γὰρ ἄρχει καὶ τὰ πολλὰ φύεται (...)· τὸ δ' ἀληθές οὐκ ἔχει οὕτως· οὐ γὰρ ἀντὶ τοῦ Φ τῷ Β χρῶνται Δελφοί, καθάπερ Μακεδόνες, “Βίλιππον” καὶ “βαλακρὸν” καὶ “Βερενίκηην” λέγοντες, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ Π· καὶ γὰρ τὸ πατεῖν “βατεῖν” καὶ τὸ πικρὸν “βικρὸν” ἐπιεικῶς καλοῦσι· ἔστιν οὖν Πύσιος ὁ Βύσιος (...)». Ο Στέφανος Βυζάντιος, χρησιμοποιώντας ίσως την ίδια πηγή, γράφει ότι οι Μακεδόνες αποδίδουν με Β τον φθόγγο που αποδίδεται αλλού με Φ: «Βέροια: πόλις Μακεδονίας, ἣν Φέρωνα κτίσαι φασίν, αὐτοὺς δὲ τὸ Φ εἰς Β μεταποιεῖν ὥς Βάλακρον καὶ Βίλιππον καὶ Κεβαλῖνον».

Ο συντάκτης του κοινώς λεγόμενου «Μεγάλου Έτυμολογικοῦ» στο λήμμα Ἀφροδίτη, υιοθετώντας ίσως άποψη του Διδύμου του Γραμματικού (πρώτος αι. π.Χ.) αναφέρει παραπλήσια παραδείγματα: «τὸ Β τῷ Φ συγγενές ἐστι.

15. C. Poghirc, «Considérations sur le lexique de l'ancien macédonien», *RevLing* 5, 1960, 135.

Δῆλον ἐκ τοῦ Μακεδόνας μὲν τὸν Φίλιππον Βίλιππον καλεῖν καὶ τὸν φαλακρὸν βαλακρὸν καὶ τοὺς Φρύγας Βρύγας¹⁶ καὶ τοὺς ἀνέμους διὰ τὸ φυσᾶν φυσήτας, βύκτας: Ὅμηρος, Βυκτάων ἀνέμων». Το λήμμα Ἀφροδίτη του «Γουδιανοῦ Ἑτυμολογικοῦ» εἶναι παρόμοιο· το ἴδιο περιεχόμενο και σχεδόν τα ἴδια παραδείγματα τα βρίσκουμε στη Σούδα (λήμμα κεφαλῇ), στα *Anecd. Oxon.* στο λήμμα κεφαλῇ¹⁷ και στο «Μέγα Ἑτυμολογικόν», στο «Γνήσιο Ἑτυμολογικόν» στα λήμματα Βέροια, ἀμορβής, ἀμορβές.

Ο Ευστάθιος σε σχόλιό του στον ομηρικό στίχο ξ 190 κάνει ανάλογους συσχετισμούς: «Περὶ δὲ τοῦ φράζεσθαι, εἰ καὶ προγέγραπται, ὅμως οὐ πάρεργον καὶ ἐκ τῶν Ἡρακλείδου παρασημειώσασθαι (...) τὸ δὲ φῶ παραχθὲν εἰς τὸ φάζω (...) προσλήψει τοῦ Ρ γίνεται φράζω (...) ἄλλως δὲ μεταληφθὲν Μακεδόνων, φησὶν, διαλέκτῳ καὶ ἐξενεχθὲν διὰ τοῦ Β, ποιεῖ τὸ βῶ, βάζω (...) καὶ οὕτω μὲν ἐκ τοῦ φῶ μακεδονικῶς γέγονε τὸ βῶ· οὐδέποτε γάρ, φησί, κατ' ἀρχὰς λέξεων ἐκεῖνοι τῷ Φ χρῶνται, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ δηλαδὴ τῷ Β, ὥς καὶ ὁ Βίλιππος δηλοῖ καὶ ἄλλα εἰρημένα ἐτέρωθι». Εἰς ἀξίζει να σημειωθεῖ ὅτι ο Ευστάθιος γνωρίζει το φαινόμενο μόνο στην αρχὴ λέξεως και ὄχι και σε ἄλλες θέσεις, ὅπως οἱ ἄλλοι γραμματικοί. Ο Ευστάθιος επανέρχεται στο θέμα στα σχόλιά του στον στίχο 458 του ἔπους του Διονυσίου Περιηγητοῦ, ἀλλὰ αὐτὴ τη φορά μνημονεύει ὡς μακεδονικὸ το ἀντίστροφο φαινόμενο, ἴσως ἀπὸ σύγχυση: «Ἀμφιλαφές (...) οὗ ἔστιν ἀμφοτέρωθεν λαβέσθαι, τραπέντος τοῦ Β εἰς Φ, Μακεδόνων ἔθει, οἱ καὶ τὸν Φίλιππον Βίλιππον φασί».

Ὅλα τα παραδείγματα των ἀρχαίων πηγῶν ἀναφέρονται σε ἓνα χειλικὸ ηχηρὸ, με μια ἐξαίρεση: το παράδειγμα του «Μεγάλου Ἑτυμολογικοῦ» στο λ. «ἐέλδωρ· τὸ ἐπιθύμημα· ἔστιν ἔλδω, τὸ ἐπιθυμῶ (...) καὶ ἐελδόμενος· καί, “ἐέλδετο γάρ σε ιδέσθαι” ἀντὶ τοῦ ἐπεθύμει· παρὰ τὸ θέλω, τὸ Θ τραπέντος εἰς Δ, κατὰ Μακεδόνας, καὶ ὑπερθέσεως γενομένης, οἶον θέλω, δέλω, ἔλθω καὶ ἔλδομαι (...)» ὅπου ἀναφέρεται παράδειγμα με οδοντικὸ ηχηρὸ.

Βάσει των μαρτυριῶν αὐτῶν ἐρμηνεύθηκαν ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἐρευνητὲς ὁρισμένες γλώσσες και μερικὰ ἀνθρωπωνύμια ἀπὸ ἐπιγραφές ἢ ἀπὸ τις ἱστορικές πηγές. Ὑπετέθη λοιπὸν ὅτι οἱ ἐναλλαγές αὐτῶν των γραφημάτων ἀποδίδουν μια ἰδιοτυπία της Μακεδονικῆς, ἡ ὁποία την ξεχώριζε γενετικά

16. Ἀποψη ἐμπνευσμένη ἴσως ἀπὸ ἓνα χωρίο του Ἡροδότου (VII, 73): «Οἱ δὲ Φρύγες ὡς Μακεδόνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Βρίγες χρόνον ὅσον Εὐρωπαϊοὶ ἐόντες σύνοικοι ἦσαν Μακεδόσι, μεταβάντες δὲ εἰς τὴν Ἀσίαν, ἅμα τῇ χώρῃ καὶ τὸ οὖνομα μετέβαλον εἰς Φρύγας». Δεν εἶναι σαφές ἀν ὁ λαὸς γιὰ τον ὁποῖο γίνεται λόγος αὐτοαπεκαλεῖτο «Βρίγες», ἢ ἀν οἱ Μακεδόνες τοὺς ἀποκαλοῦσαν ἔτσι. Ἡ μαρτυρία του Ἡροδότου δεν εἶναι, δυστυχῶς, ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτὸ σαφές. Το ἐρώτημα εἶναι σημαντικό γιὰ την ἀπόδοση στον ἓνα ἢ στον ἄλλο λαὸ του χαρακτηριστικοῦ αὐτοῦ.

17. «Μακεδόνες δὲ κεβλή ἀντὶ τοῦ Φ λαμβάνοντες, ὡς ἐπὶ τῆς Βερενίκης, Φερενίκη γὰρ ἐστιν».

από την ελληνική γλωσσική οικογένεια: διαφορετική εξέλιξη των ινδοευρωπαϊκών ηχηρών δασέων συμφώνων (* / bh /, * / dh /, * / gh /), τα οποία εξελίχθηκαν στη μεν ελληνική σε άηχα δασέα, αντίστοιχα / ph /, / th /, / kh /, στη δε μακεδονική σε ηχηρά κλειστά / b /, / d /, / g /. Δεν θα ασχοληθούμε εδώ εν εκτάσει με τις διάφορες απόψεις οι οποίες εξεφράσθησαν για την ερμηνεία του φαινομένου. Εν συντομία,¹⁸ υποθέτουμε ότι σε ένα από τα φύλα που έζησαν στη Μακεδονία κατά τη β' ή τις αρχές της α' χιλιετίας π.Χ. οφείλονται τα παραδείγματα του τύπου «Βερενίκη» στα οποία αναφέρονται οι αρχαίες πηγές. Η γλώσσα αυτή έσβησε πολύ πριν από τα πρώτα γραπτά κείμενα από τη Μακεδονία. Ίχνη αυτής της εξέλιξης εμφανίζονται σποραδικά στα ανθρωπωνύμια των επιγραφών, και στις γλώσσες. Οι πληροφορίες των γραμματικών και των λεξικογράφων γι' αυτήν είναι πολλούς αιώνες μεταγενέστερες και κατά συνέπεια ο χαρακτηρισμός του φαινομένου ως μακεδονικού αποτελεί γενίκευση, υπό την έννοια ότι σημαίνει «φαινόμενο που απαντά στη Μακεδονία» και όχι στενά, φυλετικά «μακεδονικό». Όπως είναι γνωστό, η πολιτική ενοποίηση της περιοχής επετεύχθη στα μέσα του τέταρτου αιώνα από τον Φίλιππο Β' και σε βάρος των φιλοδοξιών των άλλων μακεδονικών δυναστειών. Για την ώρα είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να προσδιορίσουμε ποια μακεδονική περιοχή ήταν η πηγή του φαινομένου. Δεν αποκλείεται να οφείλεται στα υπόλοιπα των Βρυγών που έμειναν στη Μακεδονία ενώ ο κύριος όγκος τους πέρασε στη Μικρά Ασία. Και αυτή όμως είναι μία υπόθεση.

Τα τρία χωρία που ακολουθούν είναι ενδιαφέροντα για την έννοια που έχουν, σε μερικούς τουλάχιστον ύστερους συγγραφείς, οι όροι «μακεδονίζω» και «μακεδονική (φωνή)». Κατά τον Αθήναιο (Δειπν. III, 121f-122a) ο Ουλπιανός διαμαρτύρεται κατά της εισβολής βαρβαρικών όρων στο καθημερινό λεξιλόγιο: «Καὶ γὰρ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσι τοῖς σφόδρα ἑλληνίζουσιν ἔστιν εὐρεῖν καὶ Περσικὰ ὀνόματα κείμενα διὰ τὴν τῆς χρήσεως συνήθειαν (...). Μακεδονίζοντάς τ' οἶδα πολλοὺς τῶν Ἀττικῶν διὰ τὴν ἐπιμιξίαν. Βέλτιον δ' ἢν μοι αἶμα ταύρειον πιεῖν, ὁ Θεμιστοκλέους γὰρ θάνατος αἰρετώτερος, ἢ εἰς σὲ ἔμπεσεῖν. Οὐ γὰρ ἂν εἶποιμι ταύρειον ὕδωρ πιεῖν, ὅπερ σὺ οὐκ οἶσθα τί ἐστὶν οὐδὲ γὰρ ἐπίστασαι ὅτι καὶ παρὰ τοῖς ἀρίστοις τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων εἴρηται τίνα καὶ φαῦλα». Φυσικά είναι δύσκολο στον προαναφερθέντα διάλογο να υποθέσουμε ότι με τον όρο «μακεδονίζειν» ο Ουλπιανός εννοούσε ότι οι Αθηναίοι, και γενικά οι καλλιεργημένοι άνθρωποι της εποχής του, χρησιμοποιούσαν τη μακεδονική διάλεκτο στην καθημερινή τους επι-

18. Βλ. Cl. Brixhe & A. Panayotou, *Verbum* 11, 1988, 256 και εν εκτάσει A. Panayotou, *La langue des inscriptions grecques de Macédoine (IVe s. a.C.-VIIe s. p.C.). Phonétique, Phonologie et Morphologie*, διδ. διατρ. (Nancy 1990), 357-378.

κοινωνία. Το «μακεδονίζειν» εδώ πρέπει να έχει την έννοια «μιλώ στην Κοινή», τη γλωσσική μορφή της ελληνικής που εξαπλώθηκε μέσω των μακεδονικών κατακτήσεων και η οποία συνδέθηκε από παρανόηση με αυτούς. Στους κύκλους των αττικιστών της αυτοκρατορικής εποχής, όπως ήδη της ελληνιστικής, αυτή η γλωσσική μορφή αντιπροσώπευε την κατάπτωση και την πτώχευση της κλασικής αττικής, η οποία γι' αυτούς ήταν η ευγενέστερη έκφραση της ελληνικής γλώσσας. Η Κοινή ήταν για τους αττικίζοντες διανοούμενους στην καλύτερη περίπτωση ο μακρινός απόηχος της αττικής στο στόμα των ακαλλιέργητων.

Ας εξετάσουμε και άλλα χωρία όπου το «μακεδονίζειν» και οι συναφείς όροι έχουν, κατά τη γνώμη μου, την παραπάνω έννοια· σε απόσπασμα του Φρυνίχου (β' αι. μ.Χ.) αναφέρεται: «Παραμβολή, δεινῶς μακεδονικόν, καίτοι ἐνῆν τῷ στρατοπέδῳ χρῆσθαι, πλείστῳ καὶ δοκίμῳ ὄντι». Αν συγκρίνουμε το χωρίο αυτό με άλλο του Πολυδεύκου (9,15), «Παίζοντι δὲ τὸ στρατόπεδον ἔξεστι κατὰ τὴν τῶν πολλῶν χρῆσιν καὶ παρεμβολὴν ὀνομάσαι παρεχόμενόν τινα τῶν νεωτέρων, Θεόφιλον ἐν Παγκρατιαστῇ εἰρηκότα “εἴτ' ἐν χάρακι μὲν ταῦτα καὶ παρεμβολή” καὶ Κρίτων ἐν Αἰτωλοῖς “Ἐκεῖ γὰρ ἡμῖν ἐστὶν ἡ παρεμβολή”», βλέπουμε ότι ο όρος ο οποίος αποκαλείται από τον Φρύνιχο μακεδονικός, από τον Πολυδέυκη θεωρείται γλωσσική έκφραση «τῶν πολλῶν», λαϊκή θα λέγαμε, και νεωτερική. Είναι φανερό ότι σε αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται για τη μακεδονική διάλεκτο· αν εξ άλλου ήταν μακεδονικός διαλεκτικός τύπος, θα αναμέναμε παρεμβολά. Το ίδιο θα λέγαμε και στην περίπτωση του λεξήματος «κοράσιον», το οποίο κατά τον ανώνυμο σχολιαστή της *Ιλιάδας* (Σχολ. Β. στον στ. Υ 404) «μᾶλλον ἐστὶ Μακεδονικόν». Κατά τον Πολυδέυκη (II, 17) όμως, ο όρος αυτός χρησιμοποιείται μεν, αλλά είναι λαϊκός: «παιδίσκη, κόριον, κόρη, κορίσκιον· τὸ γὰρ κοράσιον εἴρηται μὲν, ἀλλ' εὐτελές». Την ίδια άποψη έχει και ο Φρύνιχος (σ. 148): «κόριον ἢ κορίδιον ἢ κορίσκη, τὸ δὲ κοράσιον οὐ».¹⁹

Ο Φρύνιχος εκφράζει (σ. 487-488) ανάλογες απόψεις για την όρο «ρύμη· καὶ τοῦτο οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῆς ὀρμῆς ἐτίθεσαν, οἱ δὲ νῦν ἀμαθεῖς ἐπὶ τοῦ στενωποῦ· δοκεῖ δέ μοι καὶ τοῦτο μακεδονικόν εἶναι, ἀλλὰ στενωπὸν καλεῖν χρῆ, ῥύμην δὲ τὴν ὀρμήν».

Και στις τρεις περιπτώσεις, η σύγκριση των απόψεων των γραμματικών σχετικά με τους ίδιους όρους που πρέπει ή δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται, δείχνει ότι από την αυτοκρατορική εποχή και έπειτα «μακεδονικός» και οι συναφείς όροι δεν αναφέρονται απαραίτητα στη μακεδονική διάλεκτο, αλλά σε

19. Πρβ. το λ. κοράσιον στο λεξικό του Φωτίου.

λαϊκούς, εξοβελιστέους τύπους της Κοινής, η οποία για ιστορικούς λόγους είχε συνδεθεί με το φύλο που τη διέδωσε, τους Μακεδόνες. Αυτός είναι ένας πρόσθετος λόγος για να εξετάζουμε με μεγάλη προσοχή τις γλώσσες που χαρακτηρίζονται από τους λεξικογράφους ως «μακεδονικές».

Άννα Παναγιώτου